

УДК 811.161.2.'366.58

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2026.356364>Жанна Колоїз* **ФЕНОМЕН ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

У статті досліджено давноминулий час у сучасній українській мові як багаторівневий граматичний, когнітивний і стилістичний феномен. Проаналізовано його історичний розвиток, показано трансформацію від повноцінної морфологічної категорії до аналітичної конструкції, що функційно маркує відносну передчасність подій. Установлено, що давноминулий час зберігає високий когнітивний потенціал, структурує ретроспективну послідовність дій, створює часову ієрархію та розмежовує основну й допоміжну дію в художньому дискурсі. Проведено порівняльний аналіз давноминулого часу й умовного минулого способу, виявлено, що структурна схожість форм («був + дієслово на -л») не збігається з їхньою семантичною функцією: перший маркує реально завершену дію, що передувала іншій минулій, другий – умовну або гіпотетичну дію. Досліджено реалізацію плюсквамперфекта у прозі, показано, як форма «був + дієслово» організовує ретроспективу, створює ефект «минуле всередині минулого» та передає результативність дії. Виокремлено типові функції: текстотвірну – для структурування наративу; аспектуально-сислового – для підкреслення завершеності та результативності; стилістичну – для формування архаїчного колориту та історичної глибини. Показано, що граматична форма поєднує часову й аспектуально-сислового семантику та слугує інструментом композиційного й емоційного забарвлення тексту. Акцентовано на тому, що навіть обмежене використання плюсквамперфекта зберігає його функційну значущість і визначає часову організацію наративу.

Ключові слова: давноминулий час, плюсквамперфект, відносна темпоральність, ретроспектива, аспектуально-сислова функція, художній дискурс.

Koloiz Zhanna. The phenomenon of plusquamperfect in the Ukrainian linguistic picture of the world.

The article examines the plusquamperfect in the modern Ukrainian language as a multi-level grammatical, cognitive and stylistic phenomenon. The historical development of the form is analyzed, its transformation from a full-fledged morphological category to an analytical construction, which functionally indicates the relative precocity of events, is shown. It has been established that the past tense preserves a high cognitive potential, provides structuring of a retrospective sequence of actions, creates a temporal hierarchy, and delimits the main and auxiliary action in artistic discourse. A comparative analysis of the long-past tense and the conditional past tense was conducted, and it was found that the structural similarity of the forms ("buv + verb in -l") does not coincide with their semantic function: the first marks a really completed action that preceded another past, the second – a conditional or hypothetical event. The implementation of the past perfect in modern literary texts, in particular in prose, is studied, it is shown how the grammatical form "buv + verb" is used to organize a retrospective, create the effect of "the past within the past" and convey the effectiveness of an action. The typical functions of the plusquamperfect have been analyzed: text-creating – for structuring the narrative and highlighting auxiliary actions; aspectual-semantic – to emphasize completeness and effectiveness; stylistic – to form an archaic color, strengthen emotional coloring and create historical depth. It is established that the grammatical form is implemented through the combination of the past tense verb with the auxiliary forms of the verb to be, which ensures accurate marking of relative antecedence and organization of the temporal distance between events. The role of the past perfect in artistic discourse as a mechanism of cognitive modeling of events, which combines temporal and aspectual-semantic semantics and serves as a tool for compositional and emotional coloring of the text, is shown. Emphasis is placed on the fact that even the limited use of the past perfect in the modern language preserves its functional significance and determines the peculiarities of the temporal organization of the narrative.

Key words: long past tense, plusquamperfect, relative temporality, retrospect, aspectual-semantic function, artistic discourse.

Обґрунтування проблеми дослідження. Часова локалізація подій у мові є складним семантико-граматичним явищем, що передбачає встановлення відношень між подіями в межах часової перспективи. В українській мові поряд із абсолютними часовими формами історично функціонували засоби вираження відносного часу, зокрема давноминулий час (плюсквамперфект). Його граматичний статус у різні періоди розвитку мовознавчої думки оцінювали по-різному: від повноцінної граматичної форми для маркування передчасності подій до периферійного або історично реліктового явища.

З одного боку, у сучасній літературній мові продуктивність давноминулого часу зменшилася, що актуалізує питання про те, чи зникла відповідна семантична категорія, чи вона реалізується іншими мовними засобами, скажімо, підрядними конструкціями, часовими прислівниками, синтаксичним оформленням тексту. З іншого, – ця форма зберігає важливу когнітивну функцію в художньому дискурсі: вона сприяє побудові ментальної моделі «минуле всередині минулого», організації часової ієрархії подій, створенню ретроспективної глибини, виокремленню ключових моментів розповіді й окресленню дистанції між подіями. Проблема полягає в тому, що давноминулий час функціонує на межі архаїзму і сучасної норми, а його роль у сучасних українських текстах потребує дослідження як

* Жанна Колоїз, доктор філологічних наук, професор, викладач вищої категорії, Рівненський кооперативний економіко-правовий коледж (Рівне, Україна); e-mail: koloiz.zv@gmail.com.

граматичного, когнітивного та стилістичного феномена, що забезпечує багаторівневу часову організацію художнього нарративу.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні українські граматичні праці, які безпосередньо актуалізують проблеми дієслівного часу загалом і давноминулого зокрема, апелюючи до засадничої теорії, демонструють парадоксальну тенденцію: попри очевидну деактуалізацію плюсквамперфекта, він зберігає когнітивну та функційну значущість у мові й залишається об'єктом наукового осмислення, хоч багато в чому фрагментарного (І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич, А. Грищенко, А. Загнітко, Л. Леонова, В. Русанівський та ін.). Аналіз вітчизняних граматичних студій, що послідовно описують передовсім морфологічні параметри давноминулого часу, засвідчує: хоч плюсквамперфект і не редукується до статусу мертвого архаїзму, його дослідження здебільшого зводять до аналізу диференційних ознак (аналітичної структури, узгодження допоміжного дієслова «бути» з формами основного дієслова та ін.). Ці доробки здебільшого сконцентровані на нормативних аспектах і тенденціях занепаду, залишаючи поза увагою когнітивні механізми.

Подекуди лінгвісти намагаються вийти за межі вузького потрактування «передування», підкреслюючи роль передминулого часу у створенні часової ієрархії розповіді й організації «давнішого минулого». Брак цілісної моделі, яка поєднувала б морфологічний, семантичний і когнітивний ракурси, вказує на потребу в осмисленні давноминулого часу як живого феномена, що формує часову структуру та глибину художнього нарративу, виступає ключовим елементом української мовної картини світу, оперує специфічною часовою дистанцією й глибиною оповіді, забезпечує структурування часових прошарків і таксисних відношень у художньому тексті.

Мета статті – концептуалізація давноминулого часу як багаторівневого феномена української мовної картини світу, розкриття механізмів його функціонування в умовах системного занепаду граматичної продуктивності та високої когнітивної значущості в художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській літературній мові давноминулий час уналежнюють до периферійних форм, які кваліфікують переважно як архаїчні або діалектні. Термін «давноминулий час» є семантичною калькою латинського *plusquamperfectum* (букв. «більше ніж завершений»), використовуваного для позначення дії, що відбулася раніше іншої минулої дії, тобто «більше ніж минула». В українській мові цей зміст передали описово («давно» + «минулий» = «давноминулий»). Традиційно в українських лексикографічних і граматичних доробках давноминулий час (плюсквамперфект) витлумачують як такий, що має значення передування однієї минулої дії іншій. Звідси, відповідно, з'ява ще одного термінологічного словосполучення – *передминулий час*. У будь-якому разі його інтерпретація залежить не від моменту мовлення, а від іншої минулої дії, яка слугує часовою точкою відліку.

Лексикографічна кодифікація давноминулого, або передминулого, часу пройшла шлях від термінологічного запозичення до повного нормативного визнання. У словниках середини ХХ ст. (Бойків, Ізюмов, Калишевський & Трохименко, 1955, с. 330; Орел, 1964, с. 222) категорію зафіксовано передовсім як український відповідник латинського *plusquamperfectum*, а згодом конкретизовано як форму, що має лише «залишки» в українськомовній системі (Мельничук, 1974). Тенденція до «історизації» змінилася в енциклопедичних виданнях початку ХХІ ст., де давноминулий час було остаточно легітимізовано як повноцінну часову форму з чітким значенням передування (пор.: плюсквамперфект – «давноминулий час, передминулий час – часова форма, що означає дію, виконану в минулому за якийсь час до моменту мовлення» (Русанівський, 2004, с. 492)).

Давноминулий, або передминулий, час є питомою, стародавньою українською формою. Як відомо, у граматичних описах староукраїнської та церковнослов'янської традиції система дієслівних часів була розгалуженою і передбачала форми, що передавали різні типи минулості. Попри те, що термінологія відрізняється від сучасної, уже тоді фіксується окреме вираження попередності дії. Наприклад, М. Смотрицький, штучно адаптуючи церковнослов'янську мову під грецьку модель із шести часів, виокремлює так зване «**МИМОШЕДШЕЄ ВРЕМЯ**», співвідносне з плюсквамперфектом. Попри те, що в живій мові того часу вже панував єдиний минулий час, автор наполягав на синтетичних формах для позначення дії, що передувала іншій минулій дії, що, вочевидь, свідчить про пріоритет книжної традиції над тогочасною мовною практикою («руським навиком»), яка вже тяжіла до аналітичних конструкцій (Смотрицький, 1619, с. 244; Німчук, 1979).

У ранніх граматичних працях, що спиралися на живу народну мову, давноминулий час зафіксовано як реально функційну форму, зокрема, О. Павловський послуговується терміном «давнoproшедшее время», використовуючи, щоправда, для ілюстрації так само синтетичні форми (Павловський, 1818, с. 15). Пор.: «**ВРЕМЯ ДАВНО МИНУВШЕЕ**» (Осадца, 1862, с. 104). І лише у граматичних працях кінця ХІХ – початку ХХ століття давноминулий час, або плюсквамперфект, репрезентовано як складену

(аналітичну) форму. Його функціонування послідовно представлено в галицькій граматичній традиції, де ця форма розглядалася як жива й нормативна (Возняк, 1911, с. 34). Плюсквамперфект поступово набуває статусу повноцінної граматичної форми, здатної точно маркувати передчасність подій, забезпечуючи чітку семантичну локалізацію в межах минулого, отримує стабільну морфологічну форму (аналітична конструкція, утворена від форми минулого часу з додаванням допоміжного дієслова *бути* в минулому), що уможливило його регулярне використання як у усному, так і в письмовому мовленні (Сімович, 1919, с. 276). Це формувало уявлення про структуру часових відношень, де одна дія могла сприйматися як передісторична щодо іншої, що безпосередньо впливало на розгортання наративної події. Давноминулий час постає як історично сформована аналітична категорія української мови з чітко визначеною семантикою.

Теорія давноминулого часу в українському мовознавстві формувалася поступово: від описово-нормативних схем до історико-функційного осмислення категорії. Граматичні праці 50–70 рр. ХХ століття засвідчують модифікацію теоретичних відомостей про давноминулий час. Ю. Шерех, наприклад, акцентує не стільки на його способі творення, скільки на функційно-семантичній трансформації відповідної граматичної форми в сучасній мові, констатує занепад класичного значення «передування однієї минулої дії іншої», підкреслюючи, що в такій ролі передминулий час майже вийшов з ужитку. Натомість учений виокремлює інше, продуктивніше значення – так званий «анульований результат», тобто дію, перервану або нейтралізовану наступною подією (Шерех, 1951, с. 305–306). Такий підхід демонструє зміщення уваги з історичної норми до живої мовної практики середини ХХ ст. Ю. Шерех звертає увагу на варіативність допоміжної форми (*було* як неузгоджена форма середнього роду), що ілюструє розхитування морфологічної чіткості категорії. У працях з історичної морфології української мови плюсквамперфект (передминулий час) отримує не лише чіткішу дефініцію (пор.: дія, що відбулася раніше іншої минулої дії або припинилася під її впливом (Бевзенко, 1960, с. 321)), але й історичні коментарі щодо походження, парадигми, функціонування в давніх пам'ятках. У такий спосіб відбулося уточнення морфологічної природи давноминулого часу як аналітичної форми й поглиблення розуміння його синтаксично-семантичних функцій.

Розбудова теорії маніфестує перехід від формального опису до системного аналізу, у якому давноминулий час постає як історично зумовлена, функційно маркована одиниця української граматики. Концепція В. Русанівського стала ключовим етапом у теоретичному осмисленні давноминулого часу (плюсквамперфекта), перевівши його аналіз із суто морфологічного на синтаксично-стилістичний рівень. Дослідник одним із перших системно обґрунтував відносний характер цієї форми, реалізованої лише через співвіднесення двох минулих дій у межах тексту. Детально описав умови функціонування давноминулого часу – від його переважної належності до доконаного виду до специфіки вживання у складних реченнях, – а також чітко розмежував його з подібним за структурою минулим умовним часом (Русанівський, 1969, с. 377–378). Такий підхід дав змогу представити давноминулий час не як архаїчний релікт, а як спеціалізовану аналітичну категорію, що забезпечує чітку часову дистанцію й ієрархію подій у сучасному українському дискурсі. А відтак – від Ю. Шереха, С. Бевзенка до В. Русанівського погляд змінився з генетичного (звідки взялася відповідна форма і як зникає) на функційно-системний (як працює у структурі речення, як взаємодіє з видом дієслова, чим відрізняється від схожих форм умовного минулого часу і т. ін.). В. Русанівський представив давноминулий час не як «помилку» чи «архаїзм», а як складну аналітичну конструкцію з чітко окресленими правилами використання.

У лінгвістичних описах крайніх десятиліть ХХ – перших десятиліть ХХІ століття теорія давноминулого часу еволюціонує від дискусій про його життєздатність до повної системної кодифікації. Розвиваючи ідеї В. Русанівського, вітчизняні науковці подеколи інтегрують плюсквамперфект у чотиричленну модель часу як повноправну граему дійсного способу (Леонova, 1983, с. 184; Горпинич, 2004, с. 199). Пор.: «Українська мова має чотири часові значення: теперішнього, минулого, давноминулого й майбутнього часів (Безпояско, Городенська & Русанівський, 1993, с. 173); «Категорія часу складається в українській мові з чотирьох граем (теперішній, минулий, давноминулий, майбутній час)» (Горпинич, 2004, с. 199). Дослідники акцентують на його складній аналітичній природі та подвійній часовій перспективі: стосовно моменту мовлення та іншої минулої дії. При цьому особливу увагу приділяють семантиці «перерваності» або «зміненості» результату, що виводить категорію за межі простої часової дистанції у сферу ледь помітних змістових відтінків.

У граматичних працях цього періоду натрапляємо й на функційне «твердження» про роль давноминулого часу в сучасній мовній практиці. Попри нормативне закріплення, плюсквамперфект кваліфікують як стилістично марковану та факультативну форму, притаманну переважно художньому та розмовному стилям (Горпинич, 2004, с. 199). Науковці констатують обмежену продуктивність

категорії та її часту заміну звичайним минулим часом. Водночас граматичні доробки почасти розглядають давноминулий час і як спеціалізований інструмент, що, попри свою периферійність, забезпечує високу точність часової архітекτονіки українського речення.

Сучасна концепція (Вихованець & Городенська, 2004; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017) пропонує специфічну альтернативу попереднім академічним описам, зберігаючи трикомпонентну модель часу. На відміну від підходу В. Горпинича, де давноминулий час постає як четверта рівноправна грамема, І. Вихованець, К. Городенська інтегрують його в систему як відносну аналітичну форму в межах минулого часу. Передминулий час тут репрезентовано не як самостійний центр часової опозиції, а як похідну структуру, функція якої обмежена порівнянням двох минулих подій, де одна передує іншій. Така позиція, найімовірніше, зумовлена тим, щоб зберегти логічну цілісність системи, де базовий поділ ґрунтований тільки на відношенні дії до моменту мовлення. До того ж вона органічно вписується в попередню традицію: І. Вихованець ще в одноосібній праці (Вихованець, 1988) змінює ракурс осмислення давноминулого часу, підпорядковуючи його загальній теорії граматичної категорії часу, вибудовує трикомпонентну систему часу (теперішній, минулий, майбутній), ґрунтовану на співвіднесеності дії з моментом мовлення; давноминулий не виокремлено як самостійну граему, а розглянуто в межах відносних часових значень минулого. Щоправда, семантика давноминулого часу не зводиться лише до передування. Утім, новітню теорію І. Вихованця, К. Городенської вважають важливим кроком у категорійному розмежуванні часових граматичних форм, зокрема й давноминулого часу. Їхня наукова інтерпретація засвідчує перехід до глибшого системного аналізу: відповідна форма постає не як механічне розширення часової парадигми, а як високоспеціалізований засіб відносної темпоральності, покликаний уточнювати внутрішню ієрархію подій у межах минулого.

Помітну зміну статусу граеми давноминулого часу демонструють і лексикографічні доробки. Наприклад, А. Загнітко відкидає трактування давноминулого часу як архаїчного релікту чи суто розмовного елемента, наголошуючи на його вживаності в більшості стилів сучасної літературної мови (за винятком офіційно-ділового) (Загнітко, 2012, с. 155) і закріплюючи його як життєздатний компонент української граматичної системи.

З одного боку, дослідження давноминулого, або передминулого, часу (плюсквамперфекта), ґрунтовані на понадстолітньому досвіді, репрезентують вагомий й незаперечний набутки, оприявнюють давно сформовані погляди і випрацювані певні лінгвістичні традиції. З іншого, – очевидно є потреба критичного осмислення й уточнення окремих положень відповідної граматичної теорії. У цьому плані можна виокремити кілька дискусійних моментів. Передовсім ідеться про статус граматичної форми давноминулого часу. Чи слід вважати її повноцінним часовим засобом сучасної української літературної мови, чи радше історичним рудиментом? Частина науковців наголошує на її непродуктивності в сучасному мовленні, інші ж акцентують на збереженні текстових функцій навіть за умов обмеженого використання.

Остаточного розв'язання є питання про співвідношення передминулого часу з видовими формами. Значення передування в певному контексті нерідко передають через доконаний вид, що сприяло появі припущення: можливо, саме розвиток видової системи спричинив послаблення формального плюсквамперфекта. Окремої уваги потребує й нормативний аспект. У різні періоди розвитку українського мовознавства спостерігалися коливання між закріпленням граматичної форми давноминулого часу як літературної норми та її усуненням із кодифікованих описів, що було зумовлено як внутрішньомовними процесами, так і історико-культурними чинниками.

Принциповим залишається питання три- чи чотиричленної моделі часової системи. Згідно з першим підходом, давноминулий час не виокремлюють як самостійну граему, а трактують як аналітичний різновид минулого, покликаний передавати відносність і послідовність двох подій у межах минулого; його факультативність і стилістична обмеженість слугують аргументом на користь підпорядкованого статусу. В альтернативній інтерпретації цю форму визнають окремою граемою, зважаючи на її семантичну автономність порівняно зі звичайним минулим.

У хронологічній перспективі давноминулий час постає як багатовимірний феномен: на морфологічному рівні – це аналітична конструкція; на синтаксичному – засіб вираження відносної темпоральності; у стилістичному плані – маркований ресурс; у когнітивному вимірі – механізм упорядкування ретроспективної послідовності подій і репрезентації перерваного або зміненого результату. Саме в цій багатоплощинності виявляється напруження між системним звуженням уживання (факультативність, варіативність, стилістична обмеженість) та його значною когнітивною вагою як інструменту моделювання складної часової перспективи в українській мовній картині світу.

Давноминулий, або передминулий, час – це специфічна аналітична грамема українського дієслова, яка, попри маркованість і необов'язковість у вживанні, забезпечує чітку текстову ієрархію через позначення дії, що передувала іншій події в минулому або була перервана до моменту мовлення.

Репрезентуючи ситуацію, завершену чи тривалу до початку іншої минулої дії, ця форма вибудовує в тексті часову перспективу (ретроспекцію). Формально реалізуючись через поєднання дієслова минулого часу з допоміжними формами дієслова *бути* (*був, була, було, були*), відповідна категорія функціонує як спеціалізований засіб **відносної темпоральності**: вона не лише дистанціює дію від моменту мовлення, а й маркує її як семантично перервану, модифіковану або таку, що становить підґрунтя для подальшого розгортання наративу, насамперед у художньому дискурсі.

Попри зниження продуктивності в сучасній українській літературній мові, навіть маргінальне використання давноминулого (передминулого) часу, особливо в художньому дискурсі, несе значне когнітивне навантаження та сприяє організації епічної дії й таксисних відношень у тексті. Послугуючись формою давноминулого часу, той чи той письменник має змогу певним чином акцентувати на допоміжній події, яка відбулася раніше за основну, формуючи багаторівневу часову перспективу. У результаті читач сприймає послідовність і завершеність подій, відчуваючи їхній зв'язок із наративним центром.

У художньому мовленні давноминулий час поєднує граматичну функцію з когнітивною та стилістичною, що формує структуру тексту, його композиційний ритм, емоційне забарвлення й архаїчний колорит. Наприклад: *«Розперезалися, поки немає батька Сірка! Батько б їх вигнав із Січі, як мене колись вигнав був за те, що я заїхав у вухо одному підсудкові»* (В. Шкляр, «Характерник»); *«Черняченко-Чорний, який закусив був вудила і, покладаючись на полтавських реєстровців та московських ратних людей, хотів послати цих нахаб чимдалі, після таких слів трохи обм'якнув»* (В. Шкляр, «Характерник»); *«Десять літ тому Сірко навіть відійшов був од Січі і, спокутуючи вину перед Настею, жив із родиною на хуторі під Мерефою, хоч шаблі з рук не випускав»* (В. Шкляр, «Характерник»); *«Сірко відповів, що більше його не обдуриш. Він уже раз був повірив бояринові Ромодановському, котрий обіцяв йому царську милість, а чим закінчилося?»* (В. Шкляр, «Характерник»). Наведені контексти ілюструють реалізацію прототипового значення давноминулого часу – дія, що передує іншій минулій події. Конструкція *був* (як у препозиції, так і в постпозиції) + дієслово на -л структурує наратив, розгортаючи події в ретроспективній глибині, що відповідає теоретичному витлумаченню давноминулого часу як форми відносної темпоральності. Окрім темпоральної функції (точного маркування відносного передування в межах минулого – *вигнав був, закусив був, відійшов був, був повірив*), функційне навантаження плюсквамперфекта посилюється такими функціями, як-от: 1) текстотвірна (структурування наративу, розмежування основного й допоміжного планів оповіді); 2) аспектуально-сміслова (підкреслення завершеності, результативності дії); 3) стилістична (створення ефекту історичної глибини, архаїзації). Таке використання передминулого часу в художньому тексті сприяє багаторівневому моделюванню подій, підсилює когнітивну й емоційну насиченість наративу, забезпечує точну часову орієнтацію в межах минулого.

У художньому тексті давноминулий час використовують і як засіб наративного «зсуву назад», що дає змогу авторові розгорнути передісторію без порушення логіки оповіді. Наприклад: *«Не знав цього й Вовкулака, бо теж не бачив Прокіпка звідтоді, як вони – пам'ятаєш, отамане? – позаминулої осені зійшлися були до купи з отаманом Деркачем і витовкли сотню «червінців» у Жаботині, отоді ж Вовкулака й подружився з Квочкою, котрий воював у Деркача, й однієї ночі вони разом заглянули до сестри на хутір»* (В. Шкляр, «Залишенець. Чорний Ворон»); *«Це просто якесь наслання йому із цим Веремієм! То ж були вже ніби знайшли його вбитим, загиблого розпізнали селяни, мати й ця черевата, повезли, як і годиться, по селах на свою похвальбу та на пострах ворохобникам, а чим закінчилося?»* (В. Шкляр, «Залишенець. Чорний Ворон»); *«Гірко мені згадувати, як я, дурний, був підняв шаблю на тебе, коли ти умовляла мене покинути ліс, але ж ти, Марусенько, знаєш, що я тебе ніколи й пальцем не торкнув і швидше руку собі відрубаю, ніж скривджу тебе»* (В. Шкляр, «Залишенець. Чорний Ворон»). Граматичні форми на зразок *зійшлися були, були знайшли, був підняв* підтримують, так би мовити, часову ієрархію, підкреслюють зв'язок між основною дією та передісторією, створюють ефект ретроспекції та часової дистанції, допомагають у когнітивному моделюванні «минулого всередині минулого». Завдяки цьому плюсквамперфект поєднує часову та аспектуальну семантику: він не лише фіксує розташування події в часі, а й підкреслює її завершеність і зв'язок із іншими діями. У конкретних ситуаціях формується кілька змістових відтінків: 1) ретроспективність (створює ефект погляду назад, коли оповідач актуалізує події, що передували іншим минулим діям); 2) фоновість (маркує дії як попередні, підготовчі або другорядні щодо основного «сюжету»); 3) стилістичну маркованість (передає віддаленість події та додає художньому тексті історичної глибини).

У художньому дискурсі натрапляємо на аналітичні форми, що складаються «з форм минулого часу на -л від основного дієслова, граматичного показника умовного способу – частки *би* (*б*) і допоміжного дієслова *бути* у минулому часі» (Русанівський, 1969, с. 378), кваліфіковані чи то як «минулий умовний час» (Русанівський, 1969, с. 378), чи то як «умовний минулий спосіб» (Вихованець & Городенська, 2004, с. 258) (пор.: «специфічна форма умовного минулого способу, яка утворена поєднанням дієслова *бути* в одній з родових або числових форм з формою умовного способу» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 386)). Наприклад: «*Він дістав з-за пояса пістоля і був би пристрелив пересмішника, але Тхорика врятував Добровечір*» (В. Шкляр, «Характерник»); «*Сотник був би його застрелив, раз і назавжди покінчивши з ошуканцем, але саме тоді сталося неймовірне – в повітрі пролетів чоловік, ухопив лиходія за попереk і щезнув разом із ним невідомо куди*» (В. Шкляр, «Характерник»); «*Якби знав, то був би колись оженився. І спробував би все зробити по-своєму*» (В. Шкляр, «Характерник»); «*Може, злодюга ще був би якось відбрехався, та знайшли ж у нього того іменного годинника, не захотіли й слухати ніяких одмовок, розстріляли*» (В. Шкляр, «Залишенець. Чорний Ворон»). Причому автори колективної монографії наголошують: «За вираженням передминулої дії умовний минулий спосіб співвідноситься з формою давноминулого часу» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 387). У такому разі виникає цілком закономірне питання: якщо умовний спосіб – позачасова категорія, то чи доцільною є кваліфікація «умовний минулий спосіб»? І чи не є суперечливим твердження про те, що «за вираженням передминулої дії умовний минулий спосіб співвідноситься з формою давноминулого часу»?

І давноминулий час, і так званий умовний минулий спосіб мають аналітичні форми, однак, згідно з науковими позиціями, основна відмінність у значенні: перший вказує на реально завершену дію, яка передувала іншій минулій дії (виконує ретроспективну функцію), другий – позначає умовну, нереалізовану або можливу дію в минулому (функція вираження гіпотези, альтернативного перебігу подій). Структурна схожість (обидві форми можуть містити «був + дієслово на -л», в обох випадках ідеться про дію, що стосується минулого) породжує плутанину між фактом завершеної дії і гіпотетичною дією, бо, вочевидь, форма «був + дієслово» може позначати і давноминулий час, і так званий умовний минулий спосіб, залежно від контексту та наявності частки *би*. У такому разі окреслюється ще один дискусійний аспект: чи не перейшов давноминулий час у розряд умовних форм, утративши свою системність? Диференціація відповідних категорій не за формою, а за семантикою (давноминулий час орієнтований на часову хронологію; умовний минулий спосіб – на модальність та можливий перебіг подій), найімовірніше, не є простим розв'язанням проблеми, а потребує скрупульознішого дослідження. Тим паче, що і сам художній дискурс ілюструє певні проблемні моменти. Пор.: «– *Якби ж я раніше був до вас прийшов, то ви б мені розказали, що йому треба, а так...*» (В. Шкляр, «Живиця»); «– *Був би й не заходив, та побачив вас у дворі*» (В. Шкляр, «Кров кажана»). Однак це вже проблема для подальших наукових студій.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Давноминулий час у сучасній українській мові перебуває на межі між архаїзмом і функційною нормою: ним нечасто послуговуються в повсякденному мовленні, проте він зберігає значущість у художньому тексті. Історичний розвиток граматичної теорії засвідчує, що плюсквамперфект трансформувалася від повноцінної морфологічної категорії до когнітивно-стилістичного ресурсу, що дає змогу організовувати багаторівневу часову ієрархію подій у наративі. У художньому дискурсі давноминулий, або передминулий, час виконує низку важливих функцій: створює ретроспективну глибину, формує тло для основної дії, забезпечує таксисні відношення, акцентує ключові моменти, надає оповіді архаїчного, стилістично насиченого й емоційного забарвлення.

Давноминулий час увиразнює значення минулого, що робить його морфологічно й семантично відокремленим, демонструє унікальні можливості української граматичної системи для позначення ретроспективної хронології. Він зберігся як релікт, втративши частоту й функційну автономію, однак його обмежене використання зумовлене не природною непотрібністю, а історичними та соціолінгвістичними чинниками, які штучно стримували застосування цієї граматичної форми.

Перспективи подальших досліджень полягають у когнітивно-лінгвістичному аналізі впливу давноминулого часу на сприйняття часової структури тексту та формування ментальних моделей «минуле всередині минулого». Важливим напрямом є вивчення альтернативних способів реалізації семантики передчасності в сучасній мові (підрядні конструкції, прислівники часу, синтаксична організація), що дасть змогу порівняти їхню ефективність із класичною формою давноминулого часу.

ЛІТЕРАТУРА

Бевзенко, С. П. (1960). *Історична морфологія української мови*. Закарпатське обласне видавництво.

Безпояско, О. К., Городенська, К. Г., & Русанівський, В. М. (1993). *Грамматика української мови: Морфологія*. Либідь.

- Бойків, І., Ізюмов, О., Калишевський, Г., & Трохименко, М. (1955). *Словник чужомовних слів*. Видавництво Михайла Борецького.
- Вихованець, І. Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Наук. думка.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Загнітко, А. П., & Соколова, С. О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. ВД Дмитра Бураго.
- Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Пульсарі.
- Возняк, М. С. (1911). *Галицькі грамматики української мови першої половини XIX століття*. НТШ.
- Горпинич, В. О. (2004). *Морфологія української мови*. Академія.
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни* (Т. 4: Т–Я). ДонНУ.
- Леонova, М. В. (1983). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Вища школа.
- Мельничук, О. С. (1974). *Словник іншомовних слів*. Укр. рад. енциклопедія. URL: <https://archive.org/details/inshomovnyx1974/page/n323/mode/2up> (дата запиту: 10.02.2026).
- Німчук, В. (1979). *Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства*. URL: <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm> (дата запиту: 10.02.2026).
- Орел, А. (1964). *Словник чужомовних слів* (Ч. 2: Л–С). Б. в.
- Осадца, М. (1862). *Граматика руского языка*. Друкарня Ставропільного братства.
- Павловський, О. П. (1818). *Граматика малоросійського нареччя*. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm> (дата запиту: 10.02.2026).
- Русанівський, В. М. (1969). *Дієслово*. У І. К. Білодід (Ред.), *Сучасна українська літературна мова: морфологія* (с. 296–429). Наук. думка.
- Русанівський, В. М. (2004). *Плюсквамперфект*. У *Українська мова: Енциклопедія* (с. 492). Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана.
- Сімович, В. (1919). *Граматика української мови*. Укр. накладня.
- Смотрицький, М. (1619). *У глаголь. У Грамматикі Славенскіа правільноє Синтаґма*. URL: <https://archive.org/details/g1619s/1619gs/page/n113/mode/2up> (дата запиту: 10.02.2026).
- Шерех, Ю. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови* (Ч. 3). НТШ.

REFERENCES

- Bevzenko, S. P. (1960). *Istorychna morfologhiia ukrainskoi movy* [The Historical Morphology of the Ukrainian Language]. Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. (in Ukrainian)
- Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H., & Rusanivskiy, V. M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia* [Ukrainian Grammar: Morphology]. Lybid. (in Ukrainian)
- Boikiv, I., Iziumov, O., Kalyshevskiy, H., & Trokhymenko, M. (1955). *Slovyk chuzhomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Vydavnytstvo Mykhaila Boretskoho. (in Ukrainian)
- Vykhovanets, I. R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti* [Parts of speech from a semantic and grammatical perspective]. Nauk. dumka. (in Ukrainian)
- Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., & Sokolova, S. O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of Modern Literary Ukrainian. Morphology]. VD Dmytra Buraho. (in Ukrainian)
- Vykhovanets, I. R., & Horodenska, K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language]. Pulsary. (in Ukrainian)
- Vozniak, M. S. (1911). *Halytski hramatyky ukrainskoi movy pershoi polovyny XIX stolittia* [Galician grammarians of the Ukrainian language in the first half of the 19th century]. NTSh. (in Ukrainian)
- Horpunych, V. O. (2004). *Morfolohiia ukrainskoi movy* [The morphology of the Ukrainian language]. Akademia. (in Ukrainian)
- Zahnitko, A. (2012). *Slovyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i termyny* [A Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms] (Т. 4: Т–Іа). DonNU. (in Ukrainian)
- Leonova, M. V. (1983). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia* [Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Vyscha shkola. (in Ukrainian)
- Melnychuk, O. S. (1974). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Ukr. rad. entsyklopediia. URL: <https://archive.org/details/inshomovnyx1974/page/n323/mode/2up> (data zapytu: 10.02.2026). (in Ukrainian)
- Nimchuk, V. (1979). *Hramatyka M. Smotrytskoho – perlyna davnoho movoznavstva* [M. Smotrytsky's Grammar – a gem of classical linguistics]. URL: <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm> (data zapytu: 10.02.2026). (in Ukrainian)
- Orel, A. (1964). *Slovyk chuzhomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words] (Ch. 2: L–S). B. v. (in Ukrainian)
- Osadtsa, M. (1862). *Hramatyka ruskoho yazyka* [The grammar of the Ruskyi language]. Drukarnia Stavropiiniho bratstva. (in Ukrainian)
- Pavlovskiy, O. P. (1818). *Hramatyka malorosiiskoho narichchia* [The Grammar of the Ukrainian Dialect]. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm> (data zapytu: 10.02.2026). (in Ukrainian)
- Rusanivskiy, V. M. (1969). *Diieslovo* [Verb]. U I. K. Bilodid (Red.), *Suchasna ukrainska literaturna mova: morfolohiia* (s. 296–429). Nauk. dumka. (in Ukrainian)
- Rusanivskiy, V. M. (2004). *Pliuskvamperpekt* [Plusquamperpekt]. U *Ukrainska mova: Entsyklopediia* (s. 492). Ukr. entsyklopediia im. M. P. Bazhana. (in Ukrainian)
- Simovych, V. (1919). *Hramatyka ukrainskoi movy* [Ukrainian Grammar]. Ukr. nakladnia. (in Ukrainian)
- Smotrytskyi, M. (1619). *O hlaholi* [About verbs]. U *Hrammatiky Slavenskyia pravylnoe Syntagma*. URL: <https://archive.org/details/g1619s/1619gs/page/n113/mode/2up> (data zapytu: 10.02.2026). (in Church Slavonic and Ukrainian)
- Sherekh, Yu. (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [An Overview of Modern Ukrainian Literary Language] (Ch. 3). NTSh. (in Ukrainian)

Дата надходження статті: 15.02.2026 року

Дата прийняття статті: 12.03.2026 року

Опубліковано: 01.04.2026 року